

ІВАН БАГРЯНИЙ

Крокви
над табором
Оповідання. Есеї

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2023

КРОКВИ НАД ТАБОРОМ

КРОКВИ НАД ТАБОРОМ

*«Ой, видно село,
Широке село
Під горою»*

Колись воно звалося Старою Іванівкою... Іменно «ко-
лись звалося» і «Старою Іванівкою». Тепер же від тої Старої
Іванівки (до речі, великої) залишилося тільки шість дворів,
шість двориків.

Спритний читач відразу подумає, що тут не інакше, як
сталася катастрофа, ще й велика катастрофа, коли отаке, ві-
ками нерушиме село і отак ніби кризь землю провалилося.
А хіба не катастрофа?

Сто літ була Іванівка — і немає Іванівки. І це тої самої
Іванівки, що я її колись знав і що в ній було біля трьохсот
дворів.

— Збереглася тільки назва, як анахронізм, і то тільки че-
рез те, що людям не до тонкощів. Що ніколи намочити ган-
чірку і стерти ту назву з вивіски сільради. Та й сільрада теж
доживає свого віку, бо смішно буде їй урядувати над шістьма
двориками. Її сокروتять.

— Ось подивитесь, — посміхається Гриша.

Гриша, це мій випадковий подорожній — тракторист
з МТС. Ішов він своєю дорогою, а я своєю, і за містом на по-
лотні новозбудованої залізниці наші шляхи збіглися. А тому,
очевидно, що ми були обидва в спортсменках, то вже ніби

родичі дуже легко й скоро познайомилися. Зразу здався він мені за городського — індустріального: синя спортсменка, муринська шкіра і сорочка з краваткою, повішена через руку, в руці валізка. Крім цього — добірна українська мова з явно газетною осугою. Городський.

Але, коли закурили та погомоніли — виявилося, що це селюк, справжнісінький селюк з діда-прадіда, ще й тепер селюк. Перепрошаю, тепер не селюк, а колгоспівець, ще й кваліфікований тракторист.

Ось так ми з Гришею стали попутниками. І чешемо ми новою залізницею — «дерев'яним кондуктором», або — як ще кажуть — «по шпалах».

Чи треба говорити, як мене здивував цей Гриша своєю серйозною інформацією про Іванівку, ось про ту саму стару Іванівку, що ще чотири роки тому стояла як мур всіма трьома сотнями дворів, переснована тинами та глицями, і що чотири роки не бачивши, я націлівся до неї зараз, на батьківщину мого товариша, небіжчика.

— Як же це? То це, виходить, я до Іванівки марно йду?

— А марно, — згоджується Гриша.

— То може вернутися?

— Ні, вже пізно вертатися.

— А як же ж з тими трьома сотнями недиференційованих дворів з усім дрібновласницьким гамузом?

— Ось побачите, — відповідає Гриша таємничо-коротко і навіть байдужо. Ба, він десь заклопотаний чимось іншим, більшим і серйознішим, ніж якась там Іванівка. Авторитетно попихкуючи цигаркою, іде він збоку і, примружуючи око, думає щось і дивиться туди, де аж ген попереду на самому кінці двох блискучих сталевих вужів голубіє кряж, заступивши дорогу; себто туди, де «залишилося лише шість двориків». Там гойдається марево від спеки.

Сурийозний хлопець.

Він знає вже, що я кілька років тут не був і йому охота тепер мене подрочити.

А подрочити, виходить, є чим. Скільки подій, скільки змін сталося.

Ось, наприклад, залізниця.

Перше, що я зробив, вийшовши за місто, так це протер очі здивовано. Чотири роки тому тут був древній, дощем і вітрами розсунутий горбок, за декорований бур'яном і геть зрівняний, а тепер тут високий насип простягся аж ген білим вужем, а по ньому побігли в далечінь дві новенькі блискучі рейки. Бачив я, звичайно, і не такі залізниці, але тут це чомусь особливо вражає. По насипу чахає паротяг, — забирає будівельний матеріал, що обабіч насипу лежить величезними стосами. Це столітня сосна з Литовського бору (з отого самого, що під славнозвісним ідилічним Климентовим і та сама сосна, що так ідилічно шуміла всім дачникам і тубільним мисливцям) і їде це вона десь на Дніпрельстан, на Тракторобуд, в Донбас, щоб там стати одночасно і підпорою, і невід'ємною часткою велетенського соціалістичного будівництва.

Я не втримався, щоб за давньою звичкою не покататися з півкілометра зайцем (Гриша підтримує компанію залюбки) і не погомоніти зі знайомим машиністом на злобу дня і чи скоро ходитиме поїзд наскрізь — до Гадячого й до самісінького моря.

«Хтозна. Мав уже давно б ходити; та якісь там ускладнення і справа затяглася. Роботу відкладено».

Яка шкода. Це б ми з Гришею не лічили шпали, а за якихось там 20-30 копійок сиділи б уже в Іванівці... то пак, на тім місці, де була колись Стара Іванівка.

Гришу це ніби мало й турбує. Він упевнено скинув ботинки, почепив їх на паличку через плече і, цибаючи, ніби поштовий, розповідає мені захоплено про свою МТС. Про те, скільки вони землі засіяли, крім своєї, усім навколишнім колгоспам,

про нові форми організації праці і про перспективи. Про ті чудесні (але не химерні, а реальні) перспективи, коли працює Тракторобуд і земля наша густо зарясніє колонами сталевих коней... Єй-бо, коли б Гриша не орудував так вправно цифрами, цілими колонами цифр, я б його обов'язково залічив до категорії романтиків, українських романтиків, але... Хоч поки що я й бачив (і Гриша цього не заперечував) в даній місцевості тільки коней і коней, але Гриша орудує цифрами, до того ж ще працює на районній МТС, і це звучить солідно. Це вже не романтика, це прикладна математика, це значить, що село міцніє, надто ж молоде колгоспне село, і що часи безпредметної романтики давно відійшли. Воно знає, куди йде, куди завертає.

* * *

Виявилося, що хоч Гриша й з МТС і хоч «Старої Іванівки (як ніякої Іванівки) немає», але до того місця треба не тільки мені — треба й йому.

Мені треба всього тільки взнати за родину колишнього мого товариша — тепер небіжчика, — подивимось, як живуть його діти, якщо вони там. Це мета моєї подорожі. Ну, і глянути на ті місця.

Колись там жив (ще в тій трущобі — в тій старій Іванівці) мій товариш — учитель. Це отой самий, що сказав, у хвилинному розпачі:

«Село, село! І хто тебе придумав?!?»

Сам простий селянин, завідував він там школою, керував лікнепом і працював на іншій громадській роботі. А вільним часом грали ми з ним у шахи, подрізавши гудзики, де тільки можна було подрізати (бо справжні шахи діти розіграли десь безвісти) і дискутували на тему «Кампанелла чи Маркс, Шевченко чи Бехер?» І завжди виходило так:

Поки я доводив йому питому вагу всесвітніх утопістів в історії соціалізму, обов'язково давав мені мата, при чому завжди говорив повчально: «Маркс!»

Зате з Шевченком і Бехером виходило навпаки.

Практично він був марксист-більшовик. Та й ще не про це я, а головню хотів про те, що в тій трупці, в тій старій Іванівці жив і працював мій товариш-учитель; вів боротьбу з тою Іванівкою, уперто розкопуючи ту мишачу нору. Іноді він навіть писав вірші, і навіть десь друкувався (це вже да-нина Шевченкові).

І от... Тут я хочу навести уривок з передової, центрального органу партії.

«Комуніст» № 262 (2948) 14.XI.1929 р.»

«...3 листопада, в селі Стара Іванівка Охтирського району забито пострілом через вікно вчителя тов. Задорожного Івана Наумовича.

Останній — син незаможника, ставши вчителем, усю свою снагу віддавав громадській роботі, поєднуючи кожен свій крок учителя з виконанням громадських обов'язків. Він був активний борець за визволення сільської бідноти з куркульських лабетів, од вікової темряви, неуцтва.

Він свою освітню роботу, як ліквідатор неписьменності, поєднував із глибокою пропагандою ідеї колективізації.

І в цей останній вечір громадського діяча-вчителя, він вів групу лікнепу.

Постріл куркульський заскочив його тоді, коли він із своєю групою з 35 незаможників вичитував: «Зоремо лани трактор»...

(Передова: «Сільська інтелігенція на полі класового бою»).

Звістка ця застала мене за кількисот кілометрів від Старої Іванівки.

Одночасно з цим я, бувши в далекому місті, відібрав особистого листа, де говорилося, що:

«...Мокрого осіннього дня надвечір його поховали. Щось якраз напередодні Жовтневих свят... » і т. ін. Лист коротень-

кий, але виразний. Над усе ж запов мені в пам'ять один маленький, зовсім ніби незначний деталь з цього провінційного жалібного ритуалу:

«...Бракувало молотка і Ш. забив труну руків'ям від нагана». Здається, нічого особливого, маленька приписка вкінці. Але приписка для мене ця була промовиста. Себто — точнісінько так, як поховав багатьох своїх друзів, як на фронті десь...

Атож — на фронті класового бою.

Земля тобі пером, друже Йване.

Не, і йду я оце тепер подивитися, як живе його родина, як живуть діти. Щось у нього їх було четверо, чи що. Отак.

Гриша, що слухав мовчки моє оповідання, коли я скінчив, спокійно — а справді з эле прихованим хвилюванням промовив:

— Ну, так от. Родина його жива і родина та велика, щоб не сказати величезна. Розумієш: себто, я хочу сказати, що невдовзі після його смерті від старої Іванівки сліду не лишилося, — гігнула. Натомість народився суцільний колгосп ім. І. Н. Задорожного.

Розумієш?

Оце і я туди. Там у мене нагальна справа...

* * *

Переїхати через річку й дістатися до колишнього села можна було б і мовчки, не гаявши часу й уваги, коли же всілякі дрібниці не привертали уваги.

Як для кого дрібниці ті може й не значні, в іншому місці може зовсім звичайні, але для мене і тут — увага сама за них зачіпається.

Рівненське новеньке полотно залізниці, перетявши луки, підкочується до переправи — до здивованої Ворскли. Таки справді здивованої і на себе не схожої в цьому місці. Там, де на плескатою березі колись лише рябіли лірично мушлі,

та не менш лірично кумкали жаби, тепер на високому насипу блискотять рейки. Обабіч — стоси шпал. Берег високо оправлений в камінь і загнутий підковою круг насипу, що, як велетенський вуж з бетоновою головою — биком, ліг аж у воду. Далі, міцно упершись у дно, стоїть ще чотири таких бики. Важких і дебелих.

На крайньому сидить зозуля й кує... ще ж і як завзято кує.

«Змичка з урбанізацією» — сказав би десь глибокодумний столичний поет.

Гриша, сміючись, загадує зозулі, скільки віку стояти тому бикові. А я з радісним хвилюванням (це в мені заговорив місцевий патріотизм) озираюся і дивлюсь вповдовж полотна на несподіваний тут, строгий, віднині організований ландшафт. Ще вчора тут клекотіла робота. По обидва боки високого насипу стоси заліза, шпал і іншого будівельного матеріалу. Низка будівель: казарми для робітників, контора тощо. Ліворуч — під'їзна колія. Все на місці, в строгім порядку.

Лише вчора тут покинули працю з тим, щоб завтра продовжувати далі, перетворюючи остаточно й безповоротно цей, колись сонний краєвид, розбуджуючи його до життя і з'єднаючи з цілим світом.

Маленький шматочок — а це ж образ цілої країни. Там, де були саги й непролазні хащі очеретів, де була сонна болотяна ідилія, там сталь і бетон, прийшовши як завойовники, порушили це болотяне царство, лягли як грань між хаотичним минулим і чітким організованим прийдешнім.

Уже не рипітимуть тут на піску драбинчасті хури, а ляскотітимуть буфери і стукатимуть на стиках рейок колеса швидких поїздів, доганяючи найпередовіші країни світу своїм сміливим і першим в історії маршрутом: Стара Іванівка — Соціалізм.

І тут із напівсередньовічної «дрімотної» Азії, поклавши Турксиб...

ЗМІСТ

ОПОВІДАННЯ

КРОКВИ НАД ТАБОРОМ	5
Там де була Стара Іванівка	15
«Строїмось»	21
Гуртом не тільки каша їсться, або ті, що були проти	24
«Колова з'їсть»	27
В сім'ї не без виродка	33
Родина небіжчика	35
Велике переродження	36
Як папа римський схопив по носу	38
Так село, а чи табір	43
Силует прийдешнього, або — Гришине кредо	44
Сонце на рейках	48
БІЛЯ ГОРИ МІТРАДАТ	52
В СУТІНКАХ	73
З ОПОВІДАнь СТАРОГО РИБАЛКИ	84
ЗА П'ЯТЬ ХВИЛИН ДВАНADЦЯТА	91
НОВА РЯБИНА	97
Тінь минулого. Повість про рябого кабанчика, або — як тітка Уляна та не вступила до колгоспу	97
Село! І серце відпочине... Сталевий кінь на буряки	106
Сталінка й Будьоннівка	110
Перша весна колгоспівська	112
Між іншим кілька слів про горілку. «Рушаймо в колгоспи»	114
Дві заяви. Карнавал. Переможці	116
Ляп	118
Слово має товаришка Докія	119
Дзвенять коси... Кувадла дзвенять	121
Три покоління	122
ПАЦАН	124
РУКА	139

НОВЕЛИ

ЧОРНІ СИЛУЕТИ: П'ЯТЬ НОВЕЛ	157
Етюд	157
Міщаночка	160
Мадонна	166
Петро каменяр	168
«Заєць»	171

ЕСЕЇ

ДУМКИ ПРО ЛІТЕРАТУРУ	179
НАРОДЖЕННЯ КНИГИ	198
НА НОВИЙ ШЛЯХ	226
УКРАЇНА БІЛЯ ТИХОГО ОКЕАНУ	240
ЧОМУ Я НЕ ХОЧУ ВЕРТАТИСЬ ДО СРСР?	264